પત્રકો પર, પ્રગતિના ઊંચા ગ્રાફ થઇ જશે,
મળી જશે કલીનચીટને ગુન્હા માફ થઇ જશે,
બાફ થઇ જશે નાણાં-ભંડારો, તિજોરી સહિત -
ગુજરાત થઇ ગ્યું, હવે દેશ સાફ થઇ જશે..
(કેગ નો અહેવાલ)

પડ્યું ભંગાણ,
ઠાકરેની સેનામાં -
ખોટા નિર્ણયો..
(ઉદ્ધવનું જક્કી વલણ)

પવાર નીતિ,
જિસ્કે પલ્લેમે સત્તા,
'મારો ગુલાંટ'
(NCP સર્કલ-ગુલાંટબાજ)

ચિંતન

અસારે ખલુ સંસારે સારમેતચ્ચતુષ્ટયમ્ । કાશ્યાં વાસઃ સતાં સંગો ગંગામ્ભઃ શંભુ સેવનમ્ ॥

સુભાષિત રત્ન ભાંડાગારના 'સામાન્ય નીતિ' નામના બીજા અધ્યાયનો આ શ્લોક છે :

'આ અસાર સંસારમાં આ ચાર બાબતો જ સારરૂપ છે : (૧) કાશીમાં નિવાસ (૨) સજ્જનોની સાથે સંગ-સત્સંગ (૩) ગંગાજળ અને (૪) શિવભક્તિનું સેવન.'

(૧) કાશી-વારાણસી-બનારસ-ગંગાતટે આવેલું પવિત્ર જયોર્તિલિંગ ધામ તો છે જ, કહેવત છે 'કાશીનું મરણ..' મા. બિસ્મિલ્લાજીનું વતન છે. એમણે અમેરિકાવાસી ભક્તોને આગ્રહ છતાં 'કાશી' છોડવાની ના પાડી દીધી હતી અને હવે તો મા.વડાપ્રધાનશ્રીનું માનીતું શહેર.

(૨) સત્સંગનું મહત્ત્વ બધા જ ધર્મગ્રંથો-ધર્મો અને સંપ્રદાયમાં દર્શાવ્યું જ છે.

(૩) ગંગાજળ દિવ્યજળ છે વૈજ્ઞાનિક રીતે તો ખરું જ, પણ પાવિત્ર્યની દૃષ્ટિએ આજે પણ ઘણા લોકો ઘરમાં રોજ ગંગાપૂજન અને પૂજામૂર્તિઓને અને ખૂદ પણ ગંગાસ્નાન કરે છે. (નાહવાની ડોલ-બાલ્ધીમાં બે ટીપાં નાખી દેવાં). પીવાનાં પાણીની માટલીમાં બે ટીપાં ગંગાજળ નાખી દેવાથી આખો દિવસ ગંગાજળ પીવાનું પુણ્ય ફળ મળે છે.

(૪) શિવ-મહાદેવની ભક્તિ-આરાધના તૂર્ત ફળદાયી છે.

સુવિચાર

- પરવરદિગારે જીભ દઇ બોલતો કર્યો.. ત્યારે પુછ્યું એ જ જીભથી : પરવરદિગાર કયાં..?? - શાહબાઝ
- જીવવાના પ્રયત્નમાં માનવી પ્રત્યેક પળે મૃત્યુ પામતો હોય છે.. જે જીવે છે એની જીંદગીની તરસ તો મરી જ ગયેલી હોય છે - એસ. ભટ્ટાચાર્ય
- હકીકતમાં આપણામાંથી આપણી જ બાદબાકી થઇ ગઇ છે... સર્વનામનો સરવાળો થયો છે, પ્રવૃત્તિઓનો ગુણાકાર થયો છે.. અને ઇશ્વરનો ભાગાકાર થયો છે- રજનીશ
- આપણી આંખો પર અખબારો મેગેઝીનો છપાયેલાં છે.. જેથી જ આપણે બાળકની આંખમાં વિસ્મયને વાંચી શકયા નથી - ભૂપત વડોદરિયા
- વાતચીતમાં જેમ મૌન પણ બોલે છે, તે જ રીતે ભાષામાં શબ્દોનો અભાવ પણ બોલે છે - હૃદયસૂત્ર
- સાચું બોલનારને જૂઠની ખબર ન હોય એવું બની શકે.. પણ જુઠું બોલનારને ૧૦૦% સત્યની ખબર હોવી જોઇએ - ભાણદેવ
- આપણને ન ગમતાં માણસો વિશે કયારેય વિચાર કરવામાં એક મિનિટ પણ ન બગાડવી.. એ જ સાચું શાણપણ છે - આઇઝન હોવર

- (સંકલન : દીપક વી. આસરા)

બોધ કથા

નશીબ, ભાગ્ય, વિધાતા, જન્મપત્રિકા - હસ્તરેખાઓ એ બધાં આશ્વાસન અને મુશ્કેલીઓ સામે ટકી જવાનું બળ આપતાં બળ છે એના આધારે અને વિશ્વાસે હાથ જોડી પલાંઠીવાળી બેસી ન રહેવાય, ભાગ્ય સાથે પુરૂષાર્થ-પરિશ્રમ અને આત્મબળનું પણ એટલું જ મહત્ત્વ છે.

એક વિધાર્થીનું અભ્યાસમાં ચિત્ત ચોટતું નો'તું એ જયોતિષી પાસે હાથ બતાવવા ગયો. પંડિતે તો માથું ધૂણાંવતા સ્પષ્ટ કહી દીધું - લ્યા! તારા હાથમાં ભગવાન વિધારેખા મૂકતાં જ ભૂલી ગયો છે - તું ભણવાનો નથી. વિધાર્થીએ કહ્યું મહારાજ! સારામાં સારી વિધારેખા કયાં અને કેવી રીતે હોય - એ મારા હાથમાં કાળી સ્યાહીથી દોરી આપો! જયોતિષીએ હસતાં હસતાં લાંબી વિધારેખા વિધાર્થીના હાથમાં બનાવી દીધી.

છોકરાએ ઘરે જઇને દોરેલી રેખા પ્રમાણે છરીથી ઊંડી લાંબી રેખા બનાવી- લોહી નિંગળતા હાથે છોકરો ઘર છોડી કાશી વિધા અભ્યાસ માટે નિકળી ગયો...

વર્ષો પછી એ છોકરો વિદ્વાન પંડિત - વ્યાકરણશાસ્ત્રી પાણિની થઇ ઘેર આવ્યો...

પુરૂષાર્થ અને પરિશ્રમ પાસે પ્રારબ્ધ પણ પાણી ભરે છે.

Email - sureshchandrabhatt18@gmail.com

કયા દિવસને 'વિશ્વ ઉડ્ડયન દિન' તરીકે ઉજવવામાં આવે છે?

રાષ્ટ્રીય-આંતરરાષ્ટ્રીય ઘટનાઓ

(૧) ચર્ચિત ક્રીમિયાના મામલે કયાં દેશને જી-૮માંથી સસ્પેન્ડ કરવામાં આવ્યો?
(અ) રશિયા (બ) ફ્રાન્સ
(ક) ચીન (ડ) અમેરિકા

(૨) 'બાંગ્લાદેશ મુક્તિદિન' કઇ તારીખે યોજાય છે?
(અ) ૨૦ માર્ચ (બ) ૨૬ માર્ચ
(ક) ૨૦ એપ્રિલ (ડ) ૨૮ એપ્રિલ

(૩) પૃથ્વી-૨ મિસાઇલ કેટલા કિ.મી.ની મારક ક્ષમતા ધરાવે છે?
(અ) ૨૯૦ કિ.મી. (બ) ૩૫૦ કિ.મી.
(ક) ૩૦૦ કિ.મી. (ડ) ૧૫૦૦ કિ.મી.

(૪) પ્રખ્યાત ટેનિસ ખેલાડી સેરિના વિલિયમ્સ કયા દેશની ખેલાડી છે?
(અ) રશિયા (બ) સર્બિયા
(ક) ફ્રાન્સ (ડ) અમેરિકા

(૫) તાજેતરમાં અવસાન પામેલા પત્રકાર ખુશવંતસિંહનું પ્રસિદ્ધ પુસ્તક કયું છે?
(અ) ઇન્ડિયા એન્ડ પાકિસ્તાન (બ) એ ટ્રેન ટુ જાપાન
(ક) એ ટ્રેન ટુ પાકિસ્તાન (ડ) ઇન્ડિયા એન્ડ ચાઇના

(૬) એસોચેમનાં અહેવાલ પ્રમાણે મૂડી રોકાણ આકર્ષવાના મામલે કયું રાજય પ્રથમ સ્થાને છે?
(અ) પં.બંગાળ (બ) મહારાષ્ટ્ર
(ક) ગુજરાત (ડ) પંજાબ

(૭) ૨૦૧૪નો ફેમિના મિસ ઇન્ડિયા તાજ કોણે જીત્યો?
(અ) જાટલેકા મહલોત્રા (બ) ગેલિ ડી સિલ્વા
(ક) કોયલ રાણા (ડ) નિલમ્બિકા ચોપડા

(૮) વેંગ સિઝીયાન કયા દેશની બેડમિન્ટન ખેલાડી છે?
(અ) અમેરિકા (બ) બ્રિટન
(ક) રશિયા (ડ) ચીન

(૯) 'ક્રુઝેડર ઓર કોસ્પિરેટર' કયા લેખકનું પુસ્તક છે?
(અ) એલ.કે. અડવાણી (બ) સંજય બારૂ
(ક) પી.સી. પારેખ (ડ) જસંવત સિંહ

(૧૦) વિઝડન ક્રિકેટર્સ અલામાનકેની ૧૫૧મી આવૃત્તિના કવરપેજ પર કયા ભારતીય ક્રિકેટરને સ્થાન મળ્યું હતું?
(અ) સચિન તેંડુલકર (બ) સુનિલ ગાવસ્કર
(ક) લાલા અમરનાથ (ડ) કપિલ દેવ

(૧૧) કયા દિવસને 'વિશ્વ ઉડ્ડયન દિન' તરીકે ઉજવવામાં આવે છે?
(અ) ૧૦ એપ્રિલ (બ) ૧૨ એપ્રિલ
(ક) ૧૪ એપ્રિલ (ડ) ૧૬ એપ્રિલ

(૧૨) ટી-૨૦ મહિલા વિશ્વકપમાં ઓસ્ટ્રેલિયા કેટલામી વાર વિજેતા થયું?
(અ) બીજીવાર (બ) ત્રીજીવાર
(ક) ચોથીવાર (ડ) પાંચમીવાર

(૧૩) સૈયદ મુસ્તાક અલી ટી-૨૦ ચેમ્પિયનશીપમાં કોણ ચેમ્પિયન બન્યું?
(અ) વડોદરા (બ) ગોવા
(ક) પંજાબ (ડ) દિલ્હી

(૧૪) તાજેતરમાં અવસાન પામેલા રૂશી દિનશો કયા દેશનાં એકમાત્ર પારસી ક્રિકેટર હતા?
(અ) શ્રીલંકા (બ) પાકિસ્તાન
(ક) ભારત (ડ) બાંગ્લાદેશ

(૧૫) ફલેવિયા પેનેદ્રા કયા દેશની ટેનિસ ખેલાડી છે?
(અ) ફ્રાન્સ (બ) અમેરિકા
(ક) સર્બિયા (ડ) ઇટાલી

ખજાનો

- ડૉ. અનિલ પટેલ
anilbhaikpatel@gmail.com

વિવિધા

વિષય : આ સપ્તાહમાં આવતા વિશ્વના વૈજ્ઞાનિકોના જન્મદિવસ

- ૧૪ નવેમ્બર ૧૯૪૬ જે. કેઇજ વેન્ટર - અમેરીકન મોલેક્યુલર જીનેટીક સાયન્ટીસ્ટ ડી.એ.એ. પર સંશોધન કરનાર
- ૧૪ નવેમ્બર ૧૯૩૪ રોબર્ટ મેકકોર્લ નેટીંગ - અમેરીકન એન્થ્રોપોલોજીસ્ટ
- ૧૫ નવેમ્બર ૧૯૪૦ પેટર સી. ધોર્ટી - ઓસ્ટ્રેલિયન ઇમ્યુનોલોજીસ્ટ 'કિલર-ટી-સેલ' પર સંશોધન કરનાર
- ૧૫ નવેમ્બર ૧૯૨૧ સીમોર બેન્ઝોર - અમેરીકન મોલેક્યુલર બાયોલોજીસ્ટ 'વાયરલ જીન્સ' ઉપર સંશોધન કરનાર
- ૧૬ નવેમ્બર ૧૯૨૩ સાયરીલ પોનમપેરૂમા - અમેરીકન કેમીસ્ટ, અને વિજ્ઞાન કરનાર
- ૧૬ નવેમ્બર ૧૮૭૫ હેનરી સી. સેરમાન - અમેરીકન બાયોલોજીસ્ટ વિટામીન ઉપર સંશોધન કરનાર વૈજ્ઞાનિક
- ૧૭ નવેમ્બર ૧૯૫૬ મી.સી.જેમીશન - બ્લેક અમેરીકન ભૌતિક વૈજ્ઞાનિક, અવકાશમાં જનાર પ્રથમ આફ્રિકન મહિલા
- ૧૭ નવેમ્બર ૧૮૮૮ પૌલ બેરનાયસ - સ્વિઝ મેથેમેટીશીયન, મેથેમેટીક્સમાં અનેક ગણત્રીઓ આપનાર.
- ૧૮ નવેમ્બર ૧૯૧૯ જયોર્જ ઇ.પી. બોક્ષ - ઇંગ્લીશ-અમેરીકન એન્જીનીયર, ૧૯ વર્ષની ઉંમરે વિજ્ઞાન પેપર પ્રસિદ્ધ કરનાર વૈજ્ઞાનિક
- ૧૮ નવેમ્બર ૧૯૦૨ પાસ્કલ જોર્ડન - જર્મન ભૌતિક વિજ્ઞાની, કર્વાન્ટમ મશીનના સહાયક શોધક.
- ૧૯ નવેમ્બર ૧૯૩૬ પ્રથમ આફ્રિકન - અમેરીકન એન્થ્રોપોલોજીસ્ટ, મહિલા વૈજ્ઞાનિક
- ૧૯ નવેમ્બર ૧૯૧૬ જીન ડસેટ - ફ્રેન્ચ ઇમ્યુનોલોજીસ્ટ, ૧૯૮૦માં નોબલ પ્રાઇઝ વિજેતા
- ૨૦ નવેમ્બર ૧૯૪૨ ક્રિસ્ટને - નસ્લેઇન - વોલ્હાર્ડ - જર્મન જીનેટીક વિજ્ઞાની, ૧૯૯૫માં નોબલ પ્રાઇઝ વિજેતા
- ૨૦ નવેમ્બર ૧૮૯૧ સર જેમ્સ ચેડવિક - ઇંગ્લિશ ભૌતિક વિજ્ઞાની, ૧૯૩૫માં નોબલ પ્રાઇઝ વિજેતા, ન્યુટ્રોનના શોધક.

ગયા સપ્તાહનો સવાલનો જવાબ

સવાલ - મહારાષ્ટ્રના નવનિર્વાચીત મુખ્યમંત્રીનું નામ શું છે?
જવાબ - દેવેન્દ્ર ફડનવીસ

સાચા ઉત્તર આપનાર પત્ર મિત્રો

(૧) નટુભાઇ દરજી : પેથાપુર
(૨) જયેન્દ્ર એન. પાઠક : ઇન્ફો જુ. સાયન્સ કોલેજ
(૩) મહેશ એમ. જાદવ : સે-૩૦
(૪) ઋજિત એન. રાવલ : ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ
(૫) મૂળજીભાઇ પરમાર 'દધિ' : સે-૭બી
(૬) પંકજ આર. પ્રજાપતિ : ઉવારસદ

આ સપ્તાહનો સવાલ (જવાબ એક સપ્તાહમાં મોકલો)

મહારાષ્ટ્ર વિધાનસભાના અધ્યક્ષ તરીકે કોની નિયુક્તિ કરવામાં આવી?

ગાંધીનગર સમાચાર - ખજાનો વિભાગ
બ્લોક નં. ૬૮૪/૧, સેક્ટર-૮ ગાંધીનગર

સાચા જવાબો

(૧) અ (૨) બ (૩) બ (૪) ડ (૫) ક (૬) બ (૭) ક (૮) ડ (૯) ક (૧૦) અ (૧૧) બ (૧૨) બ (૧૩) અ (૧૪) બ (૧૫) ડ

વિશ્વબંધુત્વના આગ્રહી નહેરુએ બુદ્ધની આ ભૂમિને જશ આપે તેવા 'પંચશીલ'ના સિદ્ધાંતો વિકસાવ્યા

૧૪મી નવેમ્બર જવાહરલાલ નહેરુનો ૧૨૫મો જન્મદિન છે. એક જમાનામાં આ અજોડ લોકનાયકનો જન્મદિન બાળદિન તરીકે મનાવાય છે. નહેરુનાં અવસાન ટાણે રાજાજીએ 'મારાથી અગિયાર વરસ નાનો, અગિયારગણો લોકપ્રિય અને અગિયારગણો આવશ્યક' એમ કહીને નહેરુને ભવ્ય અંજલિ આપી હતી, એ નહેરુ હવે એક સરકારી નેતા બની રહ્યા છે તે સમયની બલિહારી છે.

એમ તો ગાંધીજીએ પણ એમનાથી ઉંમરમાં ૨૦ વર્ષ નાના નહેરુને ૧૯૨૯માં એ લાહોર કોંગ્રેસના પ્રમુખ બન્યા ત્યારે, 'એમના હાથમાં રાષ્ટ્ર સુરક્ષિત છે' એવી ઘોષણા કરી દીધી હતી અને ૧૯૪૨માં સત્તાવાર રીતે એમને પોતાના વારસ ઘોષિત કરતાં જણાવી દીધેલું : 'કોઇ કહે છે કે, જવાહરલાલ અને મારી વચ્ચે અણબનાવ થયો છે. એ વાત સાવ ખોટી છે. અમારી વચ્ચે ઝઘડા તો થયા જ કરે છે. જયારથી એમને મેં પિછાન્યો, ત્યારથી એ ઝઘડા ચાલે છે. એ આવેલો તો મારી કસોટી કરવા, પણ મારા હાથમાં જ ફસાઇ ગયો. ત્યારથી અમારી વચ્ચે ઝઘડા તો થતા જ આવ્યા છે. પણ જેમ લાકડી મારીને પાણી અલગ કરી શકાતું નથી. તેમ અમને કોઇ અલગ નથી કરી શકતું. એ તો મારો વારસ છે. મારા વારસ નથી સરદાર કે નથી રાજાજી. હું અંતરાત્માની વાત કરું છું અને એ સાચે છે, છતાં એ કામ તો મારું જ કરે છે. અને મારા ગયા પછી પણ મારું જ કામ કરવાનો છે અને મારી જ ભાષા બોલશે.'

દોમદોમ સાહ્યબીમાં ઉછરેલા નહેરુ એમના કેમ્બ્રિજના ગ્રેજયુએશન પછી દેશમાં પાછા ફરે છે અને દેશમાં આઝાદીનો માહોલ જુએ છે. ૧૯૧૨માં એ પહેલીવાર કોંગ્રેસ અધિવેશનમાં જાય છે પણ કોંગ્રેસથી ઝાઝા પ્રભાવિત થયા નથી. ૧૯૧૨ના એ કોંગ્રેસ અધિવેશન (કે જેનું સંપૂર્ણ કામ અંગ્રેજીમાં થયેલું નહેરુએ નોંધ્યું છે) એમને કોઇ રાજકીય પક્ષનું સંમેલન નહીં પણ સામાજિક સંમેલન લાગેલું. પણ ૧૯૧૬માં ગાંધીજીનો ભેટો થાય છે અને નહેરુના આ 'શાણા પિતા' એમના પર એવી તો ભૂરકી નાંખે છે કે પૂરા ત્રણ દાયકાઓ એમનો સંબંધ ભારતના રાજકારણને પલટી નાંખે છે.

● સંસદીય લોકશાહીના જનક

પૂર્વ અને પશ્ચિમની બે સંસ્કૃતિઓ વચ્ચેના સેતુ એવા નહેરુ ભારતની ભવ્ય સંસ્કૃતિ અને ઇતિહાસને જરૂર પુરસ્કારે છે. તો પશ્ચિમના ઉમદા તત્ત્વો પણ તે ભારતમાં રોપે છે. ભારતમાં લોકશાહી, ખાસ કરીને સંસદીય લોકશાહીનું સ્થાપન અને સંવર્ધન એ નહેરુની દેન છે, તેઓ હાડથી જ સ્વતંત્રતાના પુરસ્કર્તા હતા. લોકશાહી સંસ્કારો તેમની રગેરગમાં વ્યાપી ગયેલા હતા. ૧૯૪૭માં એ ભારતના પ્રથમ વડાપ્રધાન બન્યા પછી ૧૯૫૨, ૧૯૫૭ અને ૧૯૬૨ની ત્રણ ત્રણ સંસદીય ચૂંટણીઓ દ્વારા પૂરો દોઢ દાયકો એ ભારતના વડાપ્રધાન બની રહ્યા. ભારતની પ્રજાએ તેમને એટલા તો લાડદુલાર કર્યા છે કે ૧૯૬૨ના ચીની આક્રમણ છતાં એ સત્તા પર ટકી રહ્યા. તેનું કારણ તેમનું લોકશાહી માનસ હતું.

નહેરુએ જ ભારતમાં પુખ્તવયના મતાધિકારનો આગ્રહ રાખ્યો. બંધારણ મારફતે તેમણે ભારતને પ્રજાસત્તાક બનાવ્યું. આ એ જ નહેરુ છે જેમણે ૧૯૩૫માં ત્રીજી વાર કોંગ્રેસ પ્રમુખ બનવાનું થયું ત્યારે કલકત્તાથી પ્રગટ થતાં સામયિક 'મોડર્ન રિવ્યુ'માં 'ચાણક્ય'ના ઉપનામે લેખ લખીને તેમણે લોકોને નહેરુ બાબતે સાવધ કર્યા હતા. આત્મખોજના અદ્દભૂત નમૂનારૂપ એ લેખમાં નહેરુ લખે છે : 'એ પોતાની જાતને લોકશાહીના પુરસ્કર્તા કે સમાજવાદી તરીકે ઓળખાવે છે અને અલબત્ત સાચે જ એ એવા છે પણ ખરા, પરંતુ એક સહેજ વળ ચડતાં જ એ સરમુખત્યાર પણ થઇ બેસે, ધીમી ગતિએ ચાલતી લોકશાહીને એક બાજુ મુકી દે અને છતાંય તેઓ લોકશાહી અને સમાજવાદનાં સૂત્રો ઉચ્ચાર્યા કરે. જવાહરલાલ ફાસીવાદી ન બની શકે, અને તેમ છતાં તેમને સરમુખત્યાર બનાવે તેવા ઘણાં લક્ષણો તેમનામાં છે.'

જવાહરલાલ તો સરમુખત્યાર ન બની બેઠા પણ નહેરુપુત્રી ઇન્દિરાએ ૧૯૭૫માં દેશમાં કટોકટી લાદી ભારતીય પ્રજાસત્તાકને રાણીસત્તાકમાં ફેરવી દીધું તેમાં નહેરુનો ફાળો પણ વાંચી શકાય છે. ગાંધીએ તેમના ઉત્તરાધિકારી તરીકે નહેરુને સ્થાપ્યા હતા તેમ નહેરુએ લાલબહાદુર શાસ્ત્રીની પછી પોતાની પુત્રી ઇન્દિરાને સ્થાપવાની જરૂર કરી પણ એ પુત્રીમોહ પણ ત્યજી શક્યા નહોતા. ઇંદિરા ગાંધીને ૧૯૫૯માં માંડ ૪૨ વર્ષની વયે કોંગ્રેસ પ્રમુખ બનાવવાની ચર્ચા કોંગ્રેસ મોવડીમંડળ કરે છે અને ગોવિંદ વલ્લભ પંતે 'ઇન્દુની તબિયત આ બોજ સહન નહીં કરી શકે' એમ જણાવતાં નહેરુ તેમનો ચિર પરિચિત ગુસ્સો ઠાલવે છે અને જવાબદારીથી કોઇની તબિયત બગડયાનું સાંભળ્યું નથી એમ કહીને પોતાની પસંદ જાહેર કરી દે છે. વડાપ્રધાનની પસંદગીના અને વળના કોંગ્રેસ પ્રમુખનો સિલસિલો ત્યાંથી શરૂ થયો હતો.

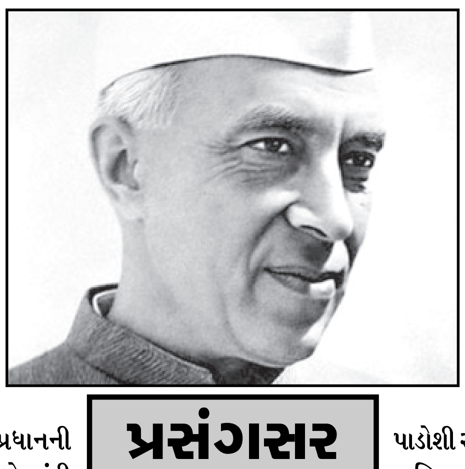

પ્રસંગસર
ચંદુ મહેરિયા

જવાહરલાલ નહેરુ : આજનાં સંદર્ભમાં

બાપ વડાપ્રધાન અને બેટી કોંગ્રેસ પ્રમુખ હોવા એવા એ અદ્દભૂત જમાનામાં કોંગ્રેસ પ્રમુખ ઇન્દિરા કેરળની પ્રથમ સામ્યવાદી સરકાર ગબડાવે કે ભ્રષ્ટાચારના આક્ષેપો છતાં રાષ્ટ્ર પ્રમુખના હઠાગ્રહ અને બરતરફ કરવાની ધમકી પછી જ નહેરુ કૃષ્ણ મેનનને ફારેગ કરે એ બધી ઘટનાઓ આરંભથી ભારતીય લોકશાહીની અને નહેરુના નેતૃત્વની પણ મર્યાદાઓ ચીંધી જાય છે. આ કેટલીક ક્ષતિઓ છતાં નહેરુએ ભારતમાં સંસદીય લોકશાહીનો ન સિર્ફ પાયો નાંખ્યો તેને દ્રઢીભૂત પણ કરી એટલે જ પેલો પુખ્તવત મતાધિકાર રાણીસત્તાકને પાછો પ્રજાસત્તાકમાં પલટી શક્યો.

● વિશ્વશાંતિના પેગમ્બર

બે બે વિશ્વયુધ્ધો સહન કરી ચૂકેલી દુનિયાને શાંતિની તીવ્ર જરૂર હતી પણ એ માટેની વાત કરનારા તો નહેરુ જ હતા. ગાંધીજીની સત્ય અને અહિંસાનાં મૂલ્યોના જેટલી જ નહેરુની વિશ્વશાંતિની વાત પણ વિશ્વવ્યાપી છે. જયારે દુનિયા અમેરિકા તરફી મુડીવાદી અને રશિયા-ચીન તરફી સામ્યવાદી એવા બે ભાગમાં વહેંચાઇ ગઇ હતી ત્યારે નહેરુએ એમની વિદેશનીતિને બિનજોડાણવાદી બનાવી.

નહેરુનો આંતરરાષ્ટ્રીયવાદ એ અર્થમાં યથાર્થ છે કે તેમણે ભારતને વિશ્વદર્શન આપ્યું. તેમની બિનજોડાણવાદની નીતિમાં અનેક દેશો જોડાયા. ત્રીજા વિશ્વના દેશોનું આ જોડાણ દુનિયાને સામ્યવાદ અને મૂડીવાદના બે ધ્રુવો સિવાયના એક ત્રીજા ધ્રુવનું પણ દર્શન કરાવનારું બન્યું.

નહેરુ-નાસર-ટીટો (ભારત-મિસર-યુગોસ્લોવિયા)ની ત્રિપુટીએ ત્રીજા વિશ્વના દેશોનું સંગઠન બનાવ્યું અને તેને બિનજોડાણવાદી નીતિમાં જોડયા. એશિયા, આફ્રિકા અને દક્ષિણ અમેરિકાના ઘણા વિકાસ માટે મથામણ કરનારા ગરીબ દેશો નહેરુની નિતિ સાથે સંમત થયા. મનુષ્ય જાત માટે યુદ્ધ અને હિંસા નહીં પણ શાંતિ પાયાની બાબત છે તે વાત નહેરુને ગાઇ-વગાડીને દુનિયાને દર્શાવી. સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘની સભાઓ હોય કે દેશો વચ્ચેની કોઇ અંટસ નહેરુએ સમાધાનકારી અને શાંતિસૂચક ભૂમિકા ભજવી હતી.

વિશ્વબંધુત્વના આગ્રહી નહેરુએ બુદ્ધની આ ભૂમિને જશ આપે તેવા 'પંચશીલ'ના સિદ્ધાંતો વિકસાવ્યા. ચીની વડાપ્રધાન ચાઉ-એન-લાઇ સાથે મળીને ઇ.સ. ૧૯૫૪માં નહેરુએ 'પંચશીલ'ની ઘોષણા કરી. નિઃશસ્ત્રીકરણ, બિનજોડાણવાદ, સામ્રાજ્યવાદ અને વંશવાદનો વિરોધ જેવી બાબતો માત્ર નહેરુની ભારતની વિદેશનીતિના મૂળમાં ન રહેતાં તે સમગ્ર વિશ્વમાં ફેલાઇ ચૂકી છે. જે નહેરુ વિશ્વમાં શાંતિનો સંદેશ ફેલાવી શક્યા અને પ્રેરણાસ્રોત બની રહ્યા તે નહેરુ ઘરઆંગણે ૧૯૬૨નું ચીની આક્રમણ રોકી ન શક્યા. આજે પણ ચીનની આડોડાઇ અને સરહદે ઉંબાડિયા નહેરુ જેવા વિશ્વશાંતિના ચાહક દેશ માટે જીરવવું બહુ જ કપરું છે.

ભારત હંમેશા શાંતિના તરફદાર અને પાડોશી સાથે સારો સંબંધ ઇચ્છનાર રાષ્ટ્ર રહ્યું છે. પરંતુ પાકિસ્તાન અને ચીન જેવા વસમા પાડોશીઓ સાથે તેનો પનારો પડ્યો છે. ભારત તેની ભૂગોળ બદલી શકવાનું નથી અને પાડોશીઓ બદલી શકવાનું નથી ત્યારે નહેરુનાં પંચશીલ અને વિશ્વશાંતિના સંદેશમાં જ તેનો ઉગારો છે. ભારતની જ નહીં ત્રીજા વિશ્વના ઘણા દેશોની વિદેશીનીતિ નહેરુનાં પ્રભાવથી મુક્ત નથી. નહેરુનું વર્લ્ડ વિઝન અને શાંતિની તેમની ચાહના તેમને એક આર્ષદ્રષ્ટા પુરવાર કરે છે. શાંતીના આ સેનાની આ અર્થમાં આજે પણ પ્રસ્તુત છે.

● આધુનિક ભારતના નિર્માતા

ભારતના આઝાદી આંદોલન વેળાએ જે નહેરુ એ વાતે ચિંતિત હતા એ આઝાદ ભારતની અર્થવ્યવસ્થા કેવી હશે તે વિશે કોંગ્રેસ ગંભીર નથી. ભારતની અર્થનીતિ વિશે ગાંધીજી અને નહેરુની વચ્ચે પાયાના મતભેદો હતા. નહેરુ ઔદ્યોગિક અને શહેરીકરણના હિમાયતી હતા. તો ગાંધીજી નાના પાયાના ઉદ્યોગો અને ગ્રામ સ્વરાજના પુરસ્કર્તા હતા. ગાંધીજીએ પોતાના કલ્પનાના ભારતની અર્થવ્યવસ્થા નહેરુને આ શબ્દોમાં જણાવી હતી : 'મારી કલ્પનાના ગામમાં વસતો માણસ જડ નહીં હોય - શુદ્ધ ચૈતન્ય હશે. તે ગંદકીમાં અંધારા ખોરડામાં જાનવરની જેમ જિંદગી ગુજારતો નહીં હોય. સ્ત્રી અને પુરુષ બંને સ્વતંત્ર જીવન જીવશે અને આખા જગતની સાથે ટક્કર લેવાને તૈયાર થશે. ત્યાં નહીં કોલેરા હોય, નહીં મરકી, નહીં શીતળા હોય. કોઇ આળસુ થઇને પડી રહી નહી શકે, ન કોઇ એશ આરામમાં રહેશે. બધાને શરીરશ્રમ કરવો પડશે. કદાચ રેલવે પણ હશે. ટપાલ પણ હશે.'

જયારે નહેરુ મોટા અને ભારે ઉદ્યોગો કે જાહેરક્ષેત્રમાં માનતા હતા. ઔદ્યોગિક ભારતનો પાયો નહેરુએ નાંખ્યો. ભાખરાનાંગલ જેવા મોટા બંધો કે જાહેરક્ષેત્રના અનેક ઉદ્યોગો નહેરુના જમાનામાં સ્થપાયા. નહેરુ તેને આઝાદ ભારતના નવા તીર્થધામો ગણાવતા.

ભારતનું આર્થિક આયોજન અને પંચવર્ષીય યોજનાઓ નહેરુની અર્થદ્રષ્ટિના દ્યોતક છે. એપ્રિલ ૧૯૫૧થી જ તેમણે દેશના વિકાસનું પંચવર્ષીય આયોજન કરવા માંડેલું. નહેરુના જમાનામાં જે આર્થિક વિકાસ દર ૩થી ૪ ટકા હતો તે આજે વધીને ૮ થી ૧૦ ટકાએ પહોંચ્યો છે તેમાં પણ નહેરુનું આયોજન ખપ લાગ્યું છે.

નહેરુએ મૂડીવાદ અને સામ્યવાદનો સમન્વય સાધતું મિશ્ર અર્થતંત્ર ભારતમાં સ્થાપ્યું. જો કે નહેરુને રશિયા તરફી વિશેષ માનવામાં આવે છે. ભારતની સ્થિતિ ચીન સાથે વધુ સામ્ય ધરાવતી હોવા છતાં નહેરુ રશિયા તરફ વધુ ઢળ્યા અને તેમણે મોટી મુડીનું રોકાણ ધરાવતા રશિયા જેવા ઉદ્યોગો વિકસાવ્યા તેને બદલે જો ચીનની કૃષિક્રાંતિનું મોડેલ સ્વીકાર્યુ હોત તો ભારત બહુ સારો વિકાસ સાધી શક્યું હોત તેવું ઘણાને લાગે છે.

નહેરુના આર્થિક આયોજનો છતાં ગરીબી ઘટી નથી એ ખુદ નહેરુએ પણ સ્વીકાર કર્યુ. આયુષ્યમાં અંતિમ વરસોમાં તેમને તેમની વિકાસની વાતોમાં ભૂલ થયેલી પણ લાગતી હતી. આર્થિક વિકાસ સમાનતા લાવી શક્યો નથી એ સ્વીકારીને નહેરુએ પ્લાનિંગ કમિશનના સભ્ય પી.સી. મહાલનોબિસના અધ્યક્ષસ્થાને એક સમિતિ પણ રચી હતી અને આ સમિતિએ દેશમાં અસમાનતા વધી હોવાનું પણ જણાવ્યું હતું. નહેરુનો સમાજવાદ ગરીબીની વહેંચણીનો સમાજવાદ નહોતો પરંતુ ઉત્પાદન વધે તે દેશની કુલ રાષ્ટ્રીય આવક વધે અને તેના ફળ સામાન્ય માણસ લઇ શકે તે હતો. વિકાસનું આ ઝમણ ન તો નહેરુના જમાનામાં કે ન તો પછીના જમાનામાં શક્ય બન્યું છે.

બજાર કેન્દ્રીય નવી વિશ્વ અર્થ વ્યવસ્થામાં સોવિયેત રશિયાના વિઘટન અને ચીનના નવા સસ્તા ઉત્પાદનોના વિશ્વ બજારમાં પગપેસારો પછી નહેરુનો સમાજવાદ કેટલો પ્રસ્તુત રહ્યો છે તે પ્રશ્ન ફણા માંડતો આપણી સામે ઊભો છે. નહેરુનું વિકાસ મોડેલ ગાંધી કરતાં સાવ સામા છેડાનું હતું. પરંતુ હવે નવી વિશ્વ અર્થ વ્યવસ્થામાં ખુદ સમાજવાદનાં વળતાં પાણી છે ત્યારે નવો અને ન્યાયી સમાજ જ કેવો હશે સમાજ સ્થાપશે તે વિચારવું રહ્યું.

● વૈજ્ઞાનિક વિચારધારાના પુરસ્કર્તા

પંડિત નહેરુ અન્ય ભારતીય દેશનેતાઓ કરતાં તે વાતો નોખા પડે છે કે તેઓ ભારોભાર વૈજ્ઞાનિક વિચારધારામાં માનતા હતા. ગાંધીજીના આધ્યાત્મવાદ સામે નહેરુનો આ વિજ્ઞાનવાદ ભારતની પાંગરતી લોકશાહી માટે ખૂબ જ ઉપકારક નીવડ્યો હતો. જેમ એ દેશને ઔદ્યોગિક રીતે સમૃદ્ધ કરવા માંગતા હતા તેમ એ વિજ્ઞાન અને જ્ઞાનથી પણ સમૃદ્ધ કરવા માંગતા હતા.

સોમનાથનો પ્રશ્ન હોય કે અન્ય પ્રશ્ન નહેરુજી કદીય સંગઠીત ધર્મ-સંપ્રદાયોના શરણે ન ગયા. એ રીતે એ નખશિખ બિનસાંપ્રદાયિક બૌદ્ધિક હતા. ભારતીય સંસ્કૃતિના તમામ સારા પાસાંઓનો સ્વીકાર સાથે પણ તેઓ પશ્ચિમને પણ જોતા-સમજતા રહ્યા. સમાજ સુધારો એ નહેરુનો પણ અગત્યનો એજન્ડા હતો. છતાં હિંદુ કોડ બિલ જેવા મુદ્દે તેમને સનાતનીઓના શરણે જવું પડેલું.

નહેરુનો વૈજ્ઞાનિક મિજાજ તેમના વસિયતનામામાં પણ બરાબર ઝીલાયો છે. પોતાના મૃત્યુ પછી મૃતદેહનું શું કરવું તે સ્પષ્ટ કરીને વસિયતનામાંમાં એ નોંધે છે : 'મારાં થોડાંક અસ્થિફૂલ અલ્હાબાદ ખાતે ગંગા નદીમાં પધરાવવાની ઇચ્છા પાછળ કોઇ ધાર્મિક ભાવના રહેલી નથી, આ બાબતમાં હું કોઇ ધાર્મિક લાગણી ધરાવતો નથી.'

(અનુસંધાન પાના નં. ૬ પર)